

hloubky a pomáhat vytvářet základ pro orgán svědomí, který se uvolní teprve později. Dítě „plave“ v morálním obsahu světa kolem sebe.

Charakter

Každý člověk má svou vlastní kombinaci vlastností, které se otiskují v charakteru a stávají se typickými pro danou osobnost. I zde je to éterné tělo, které nese tento otisk a uchovává ho. Charakter je viditelný jako vloha již v raném věku, kdy se projevuje hlavně v tělesné oblasti, například ve způsobu, jakým se člověk pohybuje. Přesto se charakter během života stále rozvíjí na základě vzájemného působení s okolím. Jaké postoje získaly určitou kontinuitu? Je někdo introvert, odvážný, zaujatý, veselý, upřímný, nejistý? V charakteru se zviditelňuje to, co je individualitě vlastní.

Sklony

Sklony dávají souvislejší směr zájmům a prioritám. V prvních sedmi letech jsou také viditelné především v tělesné oblasti, a to nejen ve sklonu k určitým nemocem, ale také v jednání, jak se dítě projevuje při volné hře. Jedno dítě má sklon hrát si s panenkami, jiné si rádo hraje s voskovými barvami, jedno dítě chce stále budovat stavby, jiné jde raději hledat poklad. To, co je v první fázi života dítěte viditelné hlavně na tělesné úrovni, se po sedmém roce zvnitřňuje v uvolněné části éterného těla. K tomu patří i sklony, které tvoří základnu pro konstantu v prioritách a zájmech, například láska k hudbě, nebo naopak k technice. Sklony tak představují formu paměti založenou na oblibě, kterou si přinášíme z minulých životů.

Co jsou zvyklosti?

Co je zvyklost? O zvyklosti ve všeobecném smyslu mluvíme u takového počínání a chování, které se určitým způsobem opakuje. K uskutečnění zvyklostí dochází, aniž bychom o nich vědomě přemýšleli, což je charakteristické pro všechny vlastnosti éterného těla. Každý člověk žije s mnoha zvyklostmi, z nichž většinu ani nezná, nebo jen polovědomě, a málokdy si také uvědomuje, co je původem určitého zvyku. Kromě zvyklostí, které jsou dány kulturou a národem, v nichž člověk žije, a těch, které jsou přejímány od rodičů, existují také individuální zvyklosti, v nichž lze nacházet osobité zvláštnosti člověka. Naštěstí má každý člověk vlastní „zvykové tělo“, tj. systém, soustavu (balíček) přirozeného chování, ke kterému se může bez nějakého soustředování znovu uchýlovat, protože kdybychom v každém okamžiku svého života museli přemýšlet, jak se zachovat, zbláznili bychom se. Například člověk, který by se nenaučil používat při jídle nůž a vidličku,

by se nemohl uvolněně účastnit rozhovoru u stolu, protože by veškerou svoji pozornost soustřeďoval na to, jak příbor při jídle používají ostatní. Soustava přirozených zvyklostí je nám velkou oporou, neboť uvolňuje naše volní síly pro konání, které vyžaduje plně vědomý přístup. Zvyklosti si můžeme jako-by osedlat a nechat se jimi nést. Nebo jinak řečeno – určité úkony se stávají zvyklostmi a společně s nimi tvoří věčný zvykový dům, ve kterém můžeme „bydlet“.* A bydlet znamená více než jen pobývat.

Tam, kde bydlíme, se cítíme doma, neboť jsme si tuto životní sféru přivlastnili. Tato síla je zjevná zejména u flegmatického temperamentu, ale naopak můžeme pozorovat i její omezení. Ve zvyklostech se vyjadřují naše záměry (úmysly) z minulosti, které se opakováním stávají součástí našeho věčného těla a tvoří pevnější základ naší osobnosti. Bez tohoto trvalého organismu bychom byli jako osobnost jen obtížně rozpoznatelní. Zvyklosti jsou základnou, díky které se duše a já mohou pohybovat ve světě, ale pokud ve zvyklostech žijeme příliš jednostranně, život duše tím vlastně omezuje.

Až doposud se zdá vše jasné a jednoduché. Naše představy se stanou diferencovanějšími, podíváme-li se na zvyklosti blíže. Kdybychom například chtěli přesně popsat, co dělají prsty, když zavazují tkaničku u boty, potřebovali bychom na to nejméně jednu stránku papíru. Ale když se o to člověk pokusí, získá k tomuto výkonu náležitý respekt. Je to poměrně složitý úkon, při kterém prsty musejí velmi přesně spolupracovat. Pro jeho zvládnutí potřebujeme dost inteligence a pozornosti. Kromě inteligence, zčásti dané naší vědomou obraznou představou, kterou máme o tkaničce a o krocích vedoucích k vytvoření kličky, má tento úkon i svou skrytou stránku – a tou je přenos obrazu do činnosti našich rukou. Tento přenos probíhá zcela nevědomě

* V nizozemštině ge-woon-ten = zvyklosti, kdy woon znamená bydlet. Pozn. překl.

a v nevědomí zůstává i obraz s tímto úkonem spojený, opakuje-li se úkon často. Obrazy úkonů se tím liší od vzpomínkových obrazů, které můžeme do vědomí znovu vyvolat. V našich zvyklostech vzniká určitý specifický organismus konání, jenž obraz uchová a může působit bez našeho vědomého úsilí. Jako věrný přítel je nám vždy k dispozici, když jdeme ven a chceme si obout boty. Podobným procesem, který najdeme u všech ostatních zvykových úkonů, také projdeme, když se například chceme naučit řídit auto. Existují obecné fáze, kterými procházíme, učíme-li se určitým úkonům.

Zvyklosti jako bezprostřední chování

Je naučený úkon totéž co zvyklost? Zatímco naučený úkon je určitou schopností, dovedností, kterou získáme, u zvyklosti jde o *chování*, a to *chování určitým způsobem* – „Takové jsou naše manýry...“ zpívá se v jedné nizozemské písničce.* V určitých situacích prostě jednáme určitým způsobem a naše vystupování tím dostává určitou soudržnost. Zvykový dům se tak stává obrazem našich dřívějších záměrů, vypovídá něco o nás samých.

Tím, že se naučíme jíst nožem a vidličkou, získáme na jedné straně určitou dovednost, ale ze zorného úhlu zvyku je rozdíl pouze v tom, zda při uplatňování této zvyklosti používáme nikoli hůlky či prsty, ale právě nůž a vidličku, jak je to na Západě obvyklé. Tato dovednost, kterou jsme si osvojili v dětství, se může projevat v různých osobních zvyklostech, například v tom, jak pokládáme příbor, jak určitým způsobem vytlačujeme dolíčky v bramborové kaši, jak po jídle olizujeme nůž nebo jak navijíme špagety na vidličku, či je naopak rozkrájíme na malé kousky.

Pro mne jako pro Nizozemce bylo například překvapením, když jsem v Čechách viděl mnoho lidí jíst palačinky rukama. Jakou zkušenost dává duši tento zvyk, při němž lze lépe dosáhnout hmatového požitku, více kape tuk a více se mlaská? Dokážeme to správně posuzovat? Na to, že není prozíravé na základě jedné zvyklosti vyřknout soud o národním charakteru, poukázaly české vychovatelky na stáži v Nizozemsku:

Některé české vychovatelky byly šokovány, když v Nizozemsku viděly, že jak dospělí, tak děti se doma i ve třídě pohybují obutí. V Česku je to považováno za velmi „nezpůsobné“. Přezůvky používá nejen každý člen domácnosti, ale jsou připravené i pro hosty a také na seminář si každý s sebou nosí své vlastní přezůvky.

Musím přiznat, že nošení přezůvek považuji za dobrý zvyk, který je nejen hygienický, ale zejména prospívá nohám. Tento zvyk jsem tedy převzal,

* Najdeme podobný český příklad? Pozn. aut.

již mám také své přezůvky na cesty. Zmíněné ukázky zvyklostí mnohé vypo-
ovídají o věterném těle jak českého, tak nizozemského národa.

Sílu zvyku pocítíme, když se pokoušíme zbavit se některého zvyku, se
kterým nesouhlasíme. Zde se často jako příklad uvádí kouření. Je ale otáz-
ka, zda je nutné považovat kouření za zvyk. Je to zvyklost jen do té míry,
pokud se jedná o způsob chování v určité stresové situaci. Kouření samotné
bychom měli vidět spíše jako psychosomatický návyk, který může vést k zá-
vislosti. Slovo návyk je příbuzné slovu zvyk-lost, a přesto je zde rozdíl. Tělo
si zvykne na určitou dávku nikotinu za den, která člověku dodává jistou
výjimečnost – a tu chce člověk stále znovu pocítovat. Kouření, které je často
spojeno se sociální situací, stejně jako šálek kávy, pivo nebo sladkost, může
získat podobu určité kulturní zvyklosti, která potom ve stresových situacích
přivodí žádoucí psychické uvolnění. Ztracený klid a rovnováhu, jsou-li na
duši kladeny přílišné neúměrné nároky, hledáme právě v důvěrně známém
věterném příbytku.

Odkud zvyklosti pocházejí?

Zvyklost vzniká opakováním. Než se zvyklost stala naší přirozeností,
museli jsme tento úkon provádět s vědomím, což znamená vládu duše a já
dospělého člověka. Ale většinu zvyklostí se učíme v dětství, jsou předává-
ny národem a rodinou. Odkud tato kultura pochází? V dřívějších dobách
proudily zvyklosti z chrámů, jejichž kněží dostávali z duchovního světa
podněty o formách, které bylo třeba v kultuře založit. Zbytky těchto forem,
které byly velmi detailní, jsou dodnes uchovávány v různých náboženstvích
v detailních předpisech pro život, jako například v židovské nebo hinduis-
tické kultuře. Zvyklosti jako určité „dopravní prostředky“, ve kterých se duše
mohla vyvíjet po sjednocení s nimi, měly hlubší smysl, a v různých kultu-
rách tak máme důkazy oněch velmi zvláštních vývojových možností. Jejich

posledním zbytkem je lidová kultura. Mnohé z této lidové kultury, ještě než z mnohých oblastí zmizela, se ještě v minulém století zkoumalo a popisovalo. Například v pěti vesničkách v údolí řeky Hronu na Slovensku, z nichž všechny měly své zvláštní zvyklosti, se zpívaly písně v každé vesnici v jiné tónině. Ukázalo se, že nejsilněji bylo o zvyklosti pečováno v hraničních oblastech vesnic, které vlastně podporují odlišnost kultur.

Svou vlastní kulturu, kterou se odlišují od jiných škol, si vybudovaly také waldorfské školy. A časem se zvyklostmi stala i některá doporučení, která jsou dobře použitelná ve všech školách, jako příklad chobotnice, který dal Rudolf Steiner v přírodopisu jako obraz hlavy v živočišné říši. Naskýtá se ovšem otázka, zda Rudolf Steiner skutečně chtěl, aby se tento obraz stal zvyklostí.

V současnosti však staré kulturní zvyklosti stále více zanikají, což nás může naplňovat zármutkem. Na druhé straně však víme, že vývoj ke svobodě vyžaduje, aby si každá individualita sama zvolila například tóninu písničky, barvu přezky na opasku, způsob, jakým se bude česat, stejně jako si sama také zvolí svůj příklad v přírodopisu. Zvyklosti se tak stále více stávají individuálním vyjádřením každé osobnosti, třebaže na tomto hledání osobního přístupu k životu vydělává velké peníze právě komerční podnikání. Požadavek vlastní námahy se objevuje tehdy, když dítě dospěje a „zvykový dům“ převzatý od rodičů mu začíná vadit, ale do doby, než si vytvoří svůj vlastní renovovaný „zvykový dům“, jsou všechny zvyklosti zpřeházené a nepřehledné.

Proč tedy trváme na zvykovém domě převzatém od rodičů? Malé dítě přichází na Zemi bez zvykového domu a Stefan Leber mluví dokonce o stavu věčného bezdomovectví.*

Všechno je stále nové a je třeba si to znovu prohlédnout, prožít a promyslet, což je sice velmi napínavé, ale také únavné. Proto je zapotřebí, aby dítě nejdříve dostalo dobrý věčný dům od svých vychovatelů; ten přece mohou přestavět, ale pokud dům nemám, nemůžu ho později přebudovat.

Poněvadž duše a já malého dítěte ještě nejsou „narozeny“, je dítě závislé na obrazech chování, které kolem sebe vidí a prožívá. Zvyklostem se učí nápodobou. V prvních sedmi letech je tak za pomoci prostředí rozvinut základ, který dostává určitou stabilitu v době školní zralosti. Edmond Schoorel také právem poznamenává, že zvyklosti nás spojují s minulostí, s důvěrně známými obrazy chování. Nápodoba spojuje s budoucností, učíme se něčemu novému.**

* S. Leber: Die Menschenkunde der Waldorfpädagogik. Verlag Freies Geistesleben 1993. Pozn. aut.

** E. Schoorel: De eerste zeven jaar (Prvních sedm let). Christofoor. Pozn. aut.

Školní dítě lze oslovit už vědoměji a školní čas je dobou, v níž je možné budovat zvykový dům dítěte cílevědoměji, nyní již nikoliv nápodobou, ale autoritou vychovatele. To, co dítě přijme díky nápodobě a autoritě, může v dospělosti dostavět a přebudovat. V naší době se osobnost člověka stala tak silnou, že může stále více stavět svůj vlastní zvykový dům.

V následujících kapitolách se na zvyklosti podíváme blíže, stejně jako na možnosti dospělých, jak pečovat o vlastní zvykový dům jako o pedagogický nástroj.

Otázky k vlastnímu zkoumání

- Dovedeme popsat některé své důležité zvyklosti, zvyklosti skupiny dětí, zvyklosti rodiny?
- Dokážeme vnímat rozdíly mezi zvyklostmi a dovednostmi?
- Jsou zde dovednosti, které někdy nabírají charakter zvyklostí?
- Existují zvyklosti, které jsme sami vytvořili?
- Existují zvyklosti, které jsme si odvykli?
- Jak jsme to v posledních dvou případech zvládli?

Zvyklosti a naše spojení se světem

V předchozí kapitole jsme si nejen více upřesnili pojem zvyklost, ale nastínili jsme si i různé druhy zvyklostí. Do nespočtu zvyklostí by zajisté bylo vhodné vnést určitý kvalitativní řád. Připomeneme-li si, že u zvyklostí jde o způsob kulturního jednání v určitých situacích, pak můžeme obsahy zvyklostí rozlišovat podle různých oblastí života, se kterými jsme jako lidé spojeni.

Fyzicky-tělesné zvyklosti

Na prvním místě jsou to zvyklosti, které především souvisejí s fyzickým světem a s naším vlastním tělem. Jak si počínáme v této oblasti? Jakým způsobem jsme se to naučili? Jak jíme, myjeme se a oblékáme, jak uklízíme svůj životní prostor, staráme se o rostliny a zvířata, pohybujeme se atd.?

Vydeme-li z prvního sedmiletí, stojí tento druh zvyklostí v popředí hlavně v prvních třech letech, i když zůstává důležitý pro celé toto sedmileté období. Zvyklostem se učíme v tomto životě, nepřinášíme si je tedy ze životů minulých. To znamená, že právě narozené dítě ještě nemá žádný vlastní zvykový dům a na každý nový vjem reaguje naprosto absolutně. Je to vyčerpávající, a proto potřebuje hodně spánku. V oblasti zvyklostí, ve které je bdění spojeno s potravou, je rytmus spánek–bdění prvním cvičením, kterým se